

De doos van Pandora

(de eerste geïndustrialiseerde oorlog)



Auteur: Richard H.G. Martens
Coverontwerp: Mary Ruor Hamilton
ISBN: 9789402152630
© R.H.G. Martens, Nuenen juli 2016



Pandora - ΠΑΝΔΩΡΑ

Volgens de Griekse mythologie maakte de god van het vuur, genaamd Hephaestus, in zijn werkplaats de eerste vrouw: Pandora. Aanvankelijk was het een metalen beeld, maar het was zo mooi dat Zeus besloot het leven te schenken. Toen gaven alle goden haar op hun beurt een geschenk: schoonheid, kracht, slimheid, handigheid, overredingskracht. Hera gaf haar de nieuwsgierigheid die haar geen moment met rust zou laten. Zeus zond Pandora als geschenk aan Epimetheus die haar tot zijn vrouw maakte. Als huwelijksgeschenk kregen zij een mooie doos, versierd met goud en edelstenen. Deze doos zat op slot, maar Zeus had de sleutel erbij gegeven en tegen Pandora gezegd dat als ze gelukkig wilden leven, ze de doos nooit moest openen. Op een bepaald moment won de nieuwsgierigheid het en opende Pandora de doos. In één klap kwamen daar alle tegenslagen en onheil uit die een mens maar kunnen treffen: ziektes, verbittering, pijn, oorlog en alle mogelijke kwaad. Als laatste kwam echter de hoop eruit, in de vorm van een vogel.

Dat was de boodschap van troost voor de mensheid.







Oorlogsplannen blijven goed tot de eerste confrontatie
met de vijand.

Von Moltke



Richard Martens





Mijn gemobiliseerde opa van moeders kant, Piet Martens in 1917 (liggend links vooraan)





Inhoudsopgave

VOORWOORD	10
PRELUDE.....	22
DE POLITIEK DER ALLIANTIES TOT 1900	26
FIN DE SIÈCLE	36
POLITIEKE VERWIKKELINGEN ROND DE MIDDELLANDSE ZEE.....	40
TURKIJE EN DE BALKANSTATEN	43
DE SCHULDIGEN	46
MYTHEN EN WERKELIJKHEID	55
HISTORISCH DEBAT OVER DE OORZAKEN	68
DE OORLOGSPANNEN	70
DE SAMENZWERING EN DE AANSLAG.....	83
LEGEREN IN DE STARTBLOKKEN	99
HET WESTELIJK FRONT (1914).....	108
NAAR PARIJS (slag aan de grenzen)	119
EERSTE SLAG BIJ IEPER (1914).....	136
STABILISATIE VAN HET WESTELIJK FRONT (1914).....	148
HET OOSTELIJK FRONT (1914)	150
DE ANDERE FRONTEN (1914)	156
HET WESTELIJK FRONT (1915)	160
TWEEDE SLAG BIJ IEPER (1915).....	161
DE IMPASSE.....	170
DE DARDANELLEN OF HELLESPONT	181
GALLIPOLI	188
HET OOSTELIJK FRONT (1915)	200
DE ANDERE FRONTEN (1915)	206
VERDUN (1916).....	210
HET DUITSE OFFENSIEF OP DE HEUVELRUG VAN VIMY (1916).....	256
SLAG AAN DE SOMME (1916)	257
HET OOSTELIJK FRONT (1916)	277



ANDERE FRONTEN (1916)	281
DE OORLOG TER ZEE (1916)	282
DE VERRE FRONTEN (1916)	286
DERDE SLAG BIJ IEPER (1917)	288
DE INEENSTORTING VAN DE LEGERS (1917)	297
SPANNINGEN TUSSEN ENGELAND EN FRANKRIJK (1917)	304
DE SLAG BIJ ARRAS (NIVELLE-OFFENSIEF) (1917)	306
DE TANKSLAG BIJ CAMBRAI 1917	309
FRANSE MUITERIJ	312
DE ONBEPERKTE DUIKBOTENoorlog	316
NOTWIRTSCHAFT	323
TERUGKEER VAN LENIN	327
HET OOSTELIJK FRONT 1917	329
OTTOMAANSE NEDERLAGEN	330
DE OKTOBERREVOLUTIE 1917	331
HET BELOOFDE LAND	333
HET WESTELIJK FRONT 1918	337
ZONDEBOKKEN	354
DER UNTERGANG, deel 1	356
VERLOREN OORLOG	360
DE VLUCHTENDE KEIZER	367
OMWENTELING IN BERLIJN	369
VERSAILLES, opgelegde vrede	379
GEVOLGEN VOOR DUITSLAND	385
NAWOORD	389
DE AFREKENING EN DE NASLEEP	390
Citaten	411



VOORWOORD

Nadat ik een gloedvolle les had bijgewoond door mijn geschiedenisleraar, wiens naam mij ontschoten is, over de oorzaken van de Eerste Wereldoorlog, wist ik het: mijn eindexamenscriptie, waar ik een tien voor kreeg, zou hier over gaan. We schrijven 1975. Ik beperkte me tot de feiten en schreef in chronologische volgorde in ongeveer 40 A4tjes de Europese geschiedenis van 1871 tot 1920. Voorwaar een heel werk dat me veel voldoening schonk.

Hoe kwam het dat deze periode van onze geschiedenis me zo boeide? De Tweede Wereldoorlog was immers veel totaler met veel meer slachtoffers – zeker onder de burgerbevolking – en met meer humanitaire dieptepunten (Holocaust)? Ik wist het niet en het zou precies vijftientig jaar duren alvorens ik de pen (pc) weer oppakte omdat ik het ineens wél wist.

Tussentijds las ik wel eens wat, zoals de boeken van Erich Remarque ('Van het westelijk front geen nieuws' en 'De weg terug' van dezelfde schrijver), zag wel eens een documentaire van de BBC, maar meer niet. Naar aanleiding van een van die documentaires had ik mijn scriptie weer eens ter hand genomen en terwijl ik deze doorlas bedacht ik dat toen destijds eigenlijk betrekkelijk weinig te vinden was in de boekhandel en bibliotheek en wát er was, nodigde niet echt uit om te lezen. Nu echter beginnen meer boeken te verschijnen, vaak in herdruk, maar ook veel nieuw of vernieuwd werk. Op de televisie (Discovery Channel) werd de ene na de andere documentaire uitgezonden en het internet biedt schier onuitputtelijke informatie, veelal door particulieren. Er blijkt enorm veel fotomateriaal te zijn, soms zeer schokkend, en zelfs verhalen van frontsoldaten. Ik las in korte tijd 'De Oorlogsdagboeken' van Louis Barthas en 'Het vuur', een literair getint werk van Henri Barbusse, de uitstekend gedocumenteerde werken van dr. J. Andriessen en las nogmaals Remarque. Ook liet ik me inspireren door de gedichten van Siegfried Sassoon en vooral het trieste gedicht 'In Flanders Fields' van John Mc Crae, de verhalen van Robert Graves in 'Goodbye to all that' en het boek van Ernst Jünger 'Oorlogsroes'.

Als klap op de vuurpijl vond ik het trieste verhaal van een jonge Engelse soldaat die door de krijgsraad binnen 15 minuten veroordeeld werd tot de kogel ('To Be Shot At Dawn') vanwege vermeende desertie. Later bleek hij aan 'shell shock' te lijden en liep hij verdwaasd rond na een dagen durend intensief Duits artilleriebombardement. Zijn woedende vader, die pas later hoorde wat écht gebeurd was, liet een inscriptie op zijn zoons graf aanbrengen: 'One Of The First To Enlist, A Worthy Son Of His Father', een gebeurtenis die me erg emotioneerde als vader van drie zoons in de toenmalige leeftijdscategorie van deze jongen, en nóg.

Dit was het dus... Het besef van het intense lijden van de frontsoldaat, de mensonterende omstandigheden, de stuitende en absoluut ridicule arrogantie van de hogere officieren en de beschamende minachting voor de



gewone man, en dat geldt tevens voor de politiek verantwoordelijken, ongeacht de nationaliteit.

Een ieder die de geschiedenis bestudeert weet dat de fout die menigeen maakt is dat men deze beziet door de bril van het heden en oordeelt met de kennis van nu. Als men dat doet zal men al ras de conclusie trekken dat Europa geleid werd door een stel, door inteelt verzwakte halve garen, die totaal geen idee hadden wat er onder de bevolking leefde en vervuld waren met megalomane ideeën van eigen kunnen en importantie, de Duitse Keizer voorop. Dit kan natuurlijk niet zo zijn.

Alle hoofdrolspelers, op een paar gekroonde hoofden na (de prijs van erfelijke opvolging), waren intelligente mannen met een groot realiteitsbesef en verantwoordelijkheidsgevoel.

Hoe kon het dan zó gruwelijk fout gaan en binnen 20 jaar nóg een keer? De oorzaken van deze 'Grote Oorlog' zoals die heette vóór de Tweede Wereldoorlog, zoals u zult zien, zijn talrijk en onafwendbaar door de logische opeenvolging van gebeurtenissen waarin een vreedzame oplossing steeds onmogelijker werd. In de prelude die ik hierna beschrijf zal duidelijk worden dat staten zich compromitteerden en dat de veroorzaker van deze tragedie niet de Duitse Keizer was, zoals vele geschiedschrijvers kort na de oorlog meenden.

Elke speler in het diplomatieke spel manoeuvreerde zich in onmogelijke posities waaruit terugkeer zonder gezichtsverlies onmogelijk geworden was. Nationalisme was een uitermate belangrijke oorzaak, zelfoverschatting een andere. Onafwendbaar stevende Europa af op een ramp die vier jaar langer duurde dan men overal dacht. Het dodelijke schot in Sarajevo, de stad die in de jaren negentig van de twintigste eeuw wederom het toneel zou worden van moord en doodslag, kreeg een gruwelijk vervolg.

Dit schot wordt algemeen gezien als de aanleiding (Casus belli) van de Eerste Wereldoorlog (niet de oorzaak) en ik zal er daarom uitgebreid bij stilstaan. Men was ervan overtuigd dat het een korte frisse oorlog zou worden en in elke Europese hoofdstad werden de oorlogsverklaringen met gejuich ontvangen.

Het is niet waar dat in augustus 1914 iedereen in Europa juichend de oorlog omarmde. Op ons netvlies staan de filmbeelden van soldaten die, met bloemen in hun geweren en omringd door vrouwen en meisjes, opmarcheerden naar de treinen die hen naar het front zouden brengen. Maar deze beelden, authentiek dan wel geënceneerd, dienden een propagandistisch doel. Zij moesten het publiek ervan overtuigen dat de regering een juist besluit had genomen dat door de gehele natie werd gesteund. De oorlog zou worden gewonnen en bovendien kort duren. Voor Kerstmis weer thuis, was de leuze. Deelnemen aan zo'n oorlog was geen last, maar een privilege. Dit optimisme was begrijpelijk en noodzakelijk tegelijk. Geen regering begint een oorlog met de mededeling dat de strijd lang zal duren en honderdduizenden burgers het leven gaat kosten en dat



de overwinning lang niet zeker is. Toch was er eerder sprake van een gevoel van patriottische plicht en verplichting dan van enthousiasme, dat het gevolg was van langdurige indoctrinatie door onderwijs en propaganda. Men ging omdat men had geleerd te moeten gaan. Iedere dienstplichtige of vrijwilliger afzonderlijk zal daarnaast een waaier van particuliere redenen hebben gehad om te gaan.

Voor velen was de oorlog een welkome oplossing voor een nijpend persoonlijk probleem. Een betekenisloos leven kon betekenis worden gegeven door zich aan een grote zaak te wijden. Aan de gesel van werkloosheid kon men ontkomen door dienst te nemen. Ook anderszins bood het leger uitkomst voor financiële of psychologische nood. De oorlog met zijn belofte van avontuur, kameraadschap en heldendom bood de mogelijkheid te ontsnappen aan de geestdodende tredmolen van de industriële samenleving, of aan de doorzettende pijn van een neerdrukkend gezinsleven.

Anderen konden de druk van vrienden en collega's niet weerstaan om samen dienst te nemen, samen te trainen, samen te vechten en ten slotte ook samen te sneuvelen. De sociale uitsluiting, die het gevolg was van de weigering het uniform te dragen, was eveneens een belangrijke factor. Veel vrouwen en meisjes eisten van hun echtgenoten en verloofden dat zij zich als helden zouden gedragen en weerhielden hen niet van hun gang naar het front.

Al deze motieven vonden hun uitdrukking in woorden en symbolen van het patriottisch enthousiasme. Verschil van stand, taal, klasse, religie werden overspoeld door stromende gevoel van verbroedering. Het had zelfs voor de zo beschaafde en pacifistische Stefan Zweig iets meeslepends en verleidelijks, zoals hij in zijn prachtige autobiografie *De wereld van gisteren* heeft bekend.

Deze gevoelens en motieven hadden een gemeenschappelijke en tegelijk essentiële voedingsbodem. Geen van soldaten die naar het front trokken, geen van de vrouwen die hen daartoe aanspoorden, had ook maar enig idee hoe de oorlog zou zijn. Het is deze absolute onwetendheid over de gruwelen van de moderne oorlog die het mogelijk maakte dat honderdduizenden in augustus 1914 huis en haard verlieten.

Men droomde van een oorlog die in een open en eerlijk gevecht, man tegen man, beslist zou worden. Men werd vermorzeld in de eerste industriële oorlog. De vooruitgang — miljoenen soldaten, massaproductie van wapens die trefzekerder en dodelijker waren geworden en verder konden reiken, de spoorwegen — had de aanblik van de oorlog veranderd.

De oorlog was een gemechaniseerd moordproces geworden, iedereen sprak over de «gehaktmachine» als het over het westelijk front ging. Meer dan driekwart van de soldaten kwam om door artillerievuur, de dood op afstand. De rest door kogels uit (machine)geweren of door gas. Veel minder dan een procent sneuvelde in een man-tegen-mangevecht. Het is bittere ironie dat al



die duizenden die via de oorlog aan de sleur van de industriële samenleving wilden ontsnappen, op industriële wijze werden gedood.

In deze zin vertegenwoordigen de beelden van de lachende soldaten veel minder de geest van augustus 1914 dan het gedicht 1914 van Philip Larkin. Daarin beschrijft hij de lange rijen Londenaren, hun bolhoeden glimmend in de zon, die geduldig wachten om zich als vrijwilliger te kunnen opgeven, alsof het ging om een voetbalwedstrijd of een zomers uitje.

Those long uneven lines

*Standing as patiently
As if they were stretched
outside*

*The Oval or Villa Park,
The crowns of hats, the sun
On moustached archaic faces
Grinning as if it were all
An August Holiday lark.*

*Never before or since,
As changed itself to past
Without a word — the men
Leaving the gardens tidy,
The thousands of marriages
Lasting a little while longer:*

Never such innocence again

De Eerste Wereldoorlog heeft aan de onschuld van de Europese mens definitief een eind gemaakt. De moderne mens weet inmiddels dat alle leuzen van alle partijen achterdochtig bejegend moeten worden. Hij weet dat aan alle idealen een smerige achterkant zit en dat het spiegelbeeld van de mens een grijnzende doodskop is.

Op 4 augustus 1914 voorzag de literaire criticus Henry James hoe de beschaving zich in een afgrond van bloed en duisternis zou storten, hoe de gedachte van langzame, gestage vooruitgang op het slagveld zou worden vernietigd. «Het is te tragisch voor woorden.» Het beschavingsideaal dat James ten onder zag gaan was de overtuiging dat democratie en rechtsstaat onstuitbaar zouden zijn.

Het waren niet alleen deze idealen die hun maagdelijkheid verloren. Ook de idealen van Duitse jongelui die tegen de smerigheid van de kapitalistische industrialisatie hun romantische ideaal van puurheid en patriottisme stelden,



werden in de modder gesmoord. Peter Kollwitz sneuvelde op 23 oktober 1914. Hij was nog maar een week aan het front, als vrijwilliger had hij geen militaire training genoten.

Zijn moeder Kate, maakte jaren later het hartverscheurend droevige beeld Het treurend ouderpaar, dat nu op de Duitse begraafplaats in Vladslo staat. Geknield voor de graven van twintigduizend soldaten vragen beide ouders vergiffenis omdat zij de oorlog niet hebben kunnen verhinderen.



Rudyard Kipling, auteur van Jungle Book en van heel veel imperialistische propaganda, verloor zijn enige zoon John in de slag bij Loos in september 1915, toen de Britten op hoog bevel de gascilinders bij windstil weer moesten opendraaien, zodat het gas de eigen soldaten en niet de Duitsers verstikte. Kipling maakte zich na de oorlog de tolk van al die honderdduizenden gesneuvelden:

«If anyone asks why we died, it is because our fathers lied.»



De Eerste Wereldoorlog was werkelijk een scharnierpunt in de geschiedenis, misschien wel meer dan de Tweede die voor velen als een vervolg op de Eerste wordt beschouwd.

Het oude Europa kwam aan zijn eind, de nieuwe tijd trad met tomeloze gewelddadigheid naar voren. De Ottomaanse, Habsburgse, Russische en Duitse rijken verpulverden. In plaats daarvan kwamen nieuwe staten die doorgaans door giftig nationalisme werden gedomineerd.

De totalitaire ideologieën — fascisme, communisme (zonder de Eerste Wereldoorlog geen Russische Revolutie en geen Sovjet-Unie) en nazisme — drongen de West-Europese democratieën, die ook intern onder zware druk stonden, sterk in het defensief. De door de Europese mogendheden gedomineerde wereld naderde zijn einde. De Verenigde Staten vertoonden zich voor het eerst op het wereldtoneel om de uitgemergelde West-Europese democratieën van de ondergang te redden.

Intern veranderden de maatschappelijke verhoudingen eveneens. De arbeidersklasse werd genationaliseerd. De vrouwenemancipatie werd geaccepteerd, niet uit overtuiging, maar uit noodzaak. Wie moest anders de granaten produceren als de mannen aan het front waren?

De Eerste Wereldoorlog was ook anderszins van grote invloed. De oorlog schudde aan de fundamenteën waarop het zelfbeeld van de Europese mens was gebaseerd. Renaissance, humanisme en Verlichting droegen in zich de stille belofte dat de mens gaandeweg zijn eigen lot zou kunnen bestemmen, dat hij de krachten die zijn leven beheersten kon temmen, dat hij in vrijheid de richting van de geschiedenis kon meebepalen, dat wetenschap en technologie dienaren van zijn welzijn en niet de instrumenten van zijn ondergang zouden zijn, dat hij zichzelf en zijn medemensen niet behoefde te vrezen maar in redelijkheid tegemoet kon treden.

Wat zich in de Eerste Wereldoorlog manifesteerde, was precies het omgekeerde. Individueel en collectief voelde men een tragische machteloosheid. Gedurende de julicrisis die uiteindelijk naar de oorlog in augustus leidde, erkenden de meeste politici dat zij de controle over de gebeurtenissen hadden verloren.

H. G. Wells was de tolk van velen: *«Every intelligent person in the world knew that disaster was impending and knew no way to avoid it.»*

Volgens de Duitse kanselier Bethmann Hollweg waren op 30 juli alle regeringen vredelievend. Maar ze hadden de controle verloren *«und der Stein war ins Rollen geraten»*.

Keizer Wilhelm II wilde op het laatste moment de oorlog tegen Frankrijk verhinderen en slechts tegen Rusland ten strijde trekken. Moltke, zijn opperbevelhebber, zei hem: *«Onmogelijk, Sire, de treinen rijden al.»*

Deze metafoor van de lawine waartegen geen menselijke redelijkheid is opgewassen, wordt door tijdgenoten herhaaldelijk gebruikt.



Het is de vraag of dit fatalisme niet een middel is zich van de eigen verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de oorlog te ontdoen. Eerder waren internationale crises wel vreedzaam opgelost. Nu mislukte dat, omdat staatslieden steeds op cruciale momenten beslissingen namen die de oorlog dichterbij brachten. Niet omdat hij onvermijdelijk was, maar omdat politici hem onvermijdelijk verklaarden en zich zo van hun verantwoordelijkheid voor het vermijden ervan onttrokken.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, met als aanleiding een foutje van een chauffeur in Sarajevo, waardoor Gavrilo Princip bij toeval de Habsburgse troonopvolger kon vermoorden, toont hoe beperkt de mogelijkheden van de mens zijn om zijn lot te bepalen. De gruwelen van de Eerste Wereldoorlog tonen hoe essentieel het is dat mensen zich niet van hun verantwoordelijkheid ontdoen om van die beperkte mogelijkheden toch in redelijkheid gebruik te maken.

Naarmate de oorlog voortduurde, voelde men zich steeds meer deel van een zelfvernietigend geheel dat men zelf had gecreëerd maar waarover men elke controle had verloren en waaraan men zich niet kon onttrekken.

Een van de meest lugubere evocaties van de strijd aan het westelijk front is *Tender Is the Night* van de Amerikaanse schrijver Scott Fitzgerald. Hij beschrijft de oorlogvoerende volkeren als voorwereldlijke monsters, «dying in front and pushing forward behind.» We zien hoe de achtersten in de mensenkluwen de voorsten in de afgrond van de loopgraven duwen, als een voortgaand proces van vernietiging, zonder doel en zonder eind.

Opmerkelijk is dat de meest democratische, liberale en ontwikkelde landen het langst stand hielden; ook zij hadden zich tot moordende machines ontwikkeld.

De Derde Slag bij Ieper (1917) — de regen, de modder, de uitputting van de soldaten, de kracht van de Duitse verdedigingslijnen — brachten de hoogste generaals ertoe te pleiten voor het afbreken van het offensief. Toch werd het voortgezet. De verdediging daarvan door Sir William Robertson, Chief of the Imperial General Staff, doet nog steeds pijn: «*I confess I stick to it, more because I see nothing better, and my instinct prompts me to stick to it, than because of any good argument by which I can support It.*»

De Eerste Wereldoorlog was de eerste totale oorlog. Niet langer ging het om een strijd tussen legers, die als kampioenen van de natie het conflict door een beslissende slag konden beslechten. De legers waren daarvoor te groot geworden. Hun wapens konden de vijand niet in een keer uitschakelen. De samenlevingen waren zo goed georganiseerd dat telkens nieuwe soldaten naar het front konden worden gestuurd om de plaatsen van de gesneuvelden op te vullen. De industrie was zo sterk dat deze immense legers van steeds meer oorlogstuig konden worden voorzien. De oorlog kon



slechts worden gewonnen door de vijandelijke samenleving als zodanig te vernietigen.

Door uithongering, zoals de geallieerden met hun blokkadepolitiek en de Duitsers met hun onbeperkte onderzeebotenoorlog probeerden, of door ervoor te zorgen dat de vijandelijke samenleving niet meer over soldaten zou kunnen beschikken. Dat is de kern van de uitputtingsoorlog. Slagen worden niet gevoerd om de vijand te verslaan, maar om de vijand letterlijk te laten doodbloeden. Jazeker, dat betekende dat ook jijzelf duizenden manschappen moest opofferen.

De Britse generaal Haig leverde het rekenkundige model van de uitputtingsoorlog: stel dat wij 3,2 miljoen soldaten ter beschikking hebben en de vijand 2,5 miljoen. Stel vervolgens dat wij in opeenvolgende jaren er steeds zeshonderdduizend verliezen en zij een half miljoen. Na vijf jaar hebben we de oorlog gewonnen. Ondanks ons verlies van drie miljoen soldaten hebben wij er nog tweehonderdduizend over, de vijand niets meer.

Alle Europese samenlevingen kreunden onder de last van de uitputtingsoorlog. Opmerkelijk is dat de meest democratische, liberale en ontwikkelde het langst stand hielden. De meest autoritaire en minst ontwikkelde regimes bezweken het eerst onder de druk. Dit dwingt ons naar de grimmige achterkant van onze eigen samenlevingen te kijken. Ook democratieën hebben zich tot moordende machines ontwikkeld. Wie beheerst dat vermogen? Kan dat vermogen ooit afdoende worden beheerst? Hoe misdadig zijn politici die, door te verklaren dat oorlog onvermijdelijk is geworden, afstand doen van hun verantwoordelijkheid om oorlog te verhinderen?

De belofte van democratie, vrede en vooruitgang, welvaart en welzijn, blijkt wel heel dubbelzinnig te zijn. Het is niet vanzelfsprekend dat al onze menselijke instituties vanzelf tot het goede leiden. Wetenschap en technologie die ons de vooruitgang moeten brengen, zijn ook de instrumenten van vernietiging. Juist de Eerste Wereldoorlog toonde hoe groot de vernietigingskracht is die mensen kunnen ontwikkelen en hoe gering de politieke en sociale mogelijkheden, althans in eerste instantie, zijn om die krachten te beheersen en ten goede aan te wenden. Onze onschuld ten opzichte van de optimistische claims van wetenschap en technologie zou door de Eerste Wereldoorlog verdwenen moeten zijn.

Hoe hebben soldaten zich in deze hel staande kunnen houden?

Siegfried Sassoon, misschien wel de bekendste oorlogsdichter, neemt dienst in augustus 1914; uit een gevoel van verplichting, maar ook om zijn lege bestaan van vossenjacht, golf en cricket inhoud te geven. Hij begint als een echte happy warrior. Eenmaal aan het front, dat hij in november 1915 bereikt, zinkt de realiteit van de oorlog met al zijn gruwelijkheden echter langzaam in. De dood van zijn broer Hamo en een aantal van zijn vrienden heeft daartoe bijgedragen.



De dood van zijn vriend David Thomas op 18 maart 1916 is de werkelijke omslag in zijn houding ten opzichte van de oorlog. Want voor de homoseksuele Sassoon was Thomas niet een vriend maar de vriend, hoewel hij zijn gevoelens voor hem strikt verborgen hield.

'Wanneer Sassoon in de eerste lijn wordt geplaatst, trekt hij iedere avond het niemandsland in, *«looking for Germans to kill»*. In zijn dagboek noteert Sassoon op 1 april: *«I used to say I couldn't kill anyone in this war; but since they shot Tommy I would gladly stick a bayonet into a German by daylight.»* Op 4 april beschrijft Sassoon zijn bloeddorst: *«I want to smash someone's skull.»* En zijn doodsdrift: *«And death is the best adventure of all – better than living idleness and sinking into the groove again and trying to be happy. Live is precious to us all now; too precious to keep long.»*

Dit zijn gevoelens en motieven waarvan we het bestaan niet graag erkennen. Maar persoonlijke haat, moordlust en doodsverlangen zijn vaak de motoren die soldaten voortdrijven. Sassoon ziet ze met enige verbazing bij zichzelf ontstaan.

Wie zich niet kan voorstellen dat beschaafde mensen die van poëzie en opera houden met plezier kunnen moorden, wordt door Sassoon gewezen op die duistere kanten van de condition humaine. Wie deze sinistere kanten in zichzelf ontkent, kent zichzelf niet, en wil zichzelf ook niet kennen.

Het paradoxale is dat Sassoon zijn individuele gewelddadigheid combineert met een steeds sterkere afkeer van de oorlog zelf. Zijn haat tegen de generaals, de politici, de oorlogswinstmakers groeit. Na de Battle of Arras in april 1917, waar hij voor de tweede keer gewond raakt, kan hij deze tegenstrijdige neigingen niet langer verenigen. De gruwelijkheden, die de maanden daarna telkens in hallucinaties terugkeren, brengen hem ertoe publiekelijk te protesteren.

Tijdens zijn genezingsproces komt Sassoon in contact met een kring van pacifisten, waartoe onder anderen Bertrand Russell behoorde. Gesteund door hen formuleert Sassoon dan zijn publieke protest tegen de oorlog in zijn A Soldier's Declaration: *«I am making this statement as an act of willful defiance of military authority, because I believe that the War is deliberately prolonged by those who have the power to end it. (...) On behalf of those who are suffering now, I make this protest against the deception.»*

Sassoon hoopt erop dat hij door zijn protest, dat uiteindelijk lijkt net zo impulsief als zijn nachtelijke wraaktochten in het niemandsland, voor een krijgsraad zal worden gebracht zodat zijn protest tegen de oorlog politiek effect zal hebben. De militaire autoriteiten voelen weinig voor zo'n publieke vertoning. Sassoon wordt voor een Medical Board gebracht die behandeling in een psychiatrisch ziekenhuis voorschrijven.

Al gauw moet Sassoon de futiliteit van zijn protest erkennen. Het levert Sassoon niets op, behalve persoonlijke veiligheid, bijna het tegenovergestelde van wat hij wilde. In hospitaal Craiglockhart wordt hij behandeld



door dr. Rivers, die snel begrijpt dat Sassoon niet aan war neurosis maar aan antiwar neurosis lijdt¹.

In Craiglockhart geniet Sassoon grote bewegingsvrijheid. Hij kan golfen, zich weer aan zijn poëzie wijden en literaire vrienden ontvangen of bezoeken. Maar het contrast tussen het aangename en veilige bestaan in Craiglockhart en het lot van zijn collega-soldaten die hij in de steek heeft gelaten, blijft aan Sassoons gemoedsrust knagen. Precies daarop baseert dr. Rivers zijn pogingen Sassoon te bewegen weer naar het front te gaan. Wanneer deze verneemt hoe in september zijn oude bataljon bij de Slag van Polygon Wood bij leper vreselijke verliezen lijdt, neemt zijn wroeging ondraaglijk toe. Sassoon besluit terug te gaan.

In november acht een Medical Board hem weer geschikt voor general service en herstelt hem in zijn status van «*an officer and a gentleman.*»

In Banishment zoekt hij ten slotte een rechtvaardiging voor zijn protest en voor zijn terugkeer:

«Love drove me to rebel./Love drives me back to grope with them through hell./And in their tortured eyes I stand forgiven.»

Wanneer Sassoon terugkeert naar zijn regiment, is hij niet langer de patriottische jongeman die ooit onbekommerd ten strijde trok, niet meer de Mad Jack die erop uit was om Duitsers te vermoorden. De futiliteit van zijn protest tegen de oorlog erkent hij, maar zijn afkeer van de oorlog verhardt. Hij kan zich slechts verzoenen met zijn eigen machteloosheid om een einde aan de oorlog te maken door weer het lot te delen van de ergste slachtoffers ervan: de gewone soldaten.

Het is de ultieme paradox. De oorlogsmachine maalt door. Er is geen ontsnappen mogelijk. Geen heldendom, geen triomf alleen maar dood.

De illusie van de redelijke mens die zijn eigen lot kan bestemmen, is wel heel ver achter de horizon verdwenen.

Eerste Wereldoorlog kostte zo'n negen miljoen soldaten het leven. Maar de levens van vele miljoenen overlevenden waren evenzeer kapot gemaakt, zoals Erich Maria Remarque in 'Im Westen nichts neues' schrijft. Zij zijn de verloren generatie wier wereld en wereldbeeld door de oorlog is vernietigd. Sommigen zochten hun toevlucht in totalitaire ideologieën die hen voorgoed van de last van persoonlijke verantwoordelijkheid beloofden te verlossen en hen tegelijk een nieuwe hemel op aarde in het vooruitzicht stelden. Anderen gaven zich over aan de verheerlijking van politiek geweld dat het antwoord op het falen van de democratie moest verschaffen. Weer anderen verkozen een sociaal isolement van cynisme, zonder hoop en verantwoordelijkheid.

Sommigen ook probeerden de scherven van de stukgeslagen Europese beschaving bijeen te vegen, omdat voor persoonlijke autonomie,

¹ Pat Barker, 'De weg der geesten' 1991



democratie, tolerantie en humaniteit geen alternatieven bestaan. Maar zij deden dit zonder illusies omdat zij hun onschuld hadden verloren.

Ik baseer dit werk op veel publicaties en citeer hier en daar letterlijk uit andermans werk. In feite pleeg ik soms met veel enthousiasme plagiaat, maar omdat ik dit werk niet ècht zal uitbrengen, moet u daar maar niet te zwaar aan tillen. Aanvankelijk dacht ik een informatiegat te vullen, maar ik weet inmiddels dat velen mij voorgegaan zijn en veel beter werk geleverd hebben, zeker in het jubileumjaar 2014. Ik zie dit werk dan ook meer als een persoonlijke zoektocht naar wát er nou precies gebeurd is, probeer de maatschappelijke achtergronden beter te begrijpen door de sociale context te beschrijven, en wil een antwoord vinden op de vraag waarom we er zo weinig van geleerd hebben.

We beginnen in 1870...



'One Of The First To Enlist, A Worthy Son Of His Father'



PRELUDE...

De Frans-Duitse oorlog (1870-1871)

Deze oorlog neemt in de contemporaine² geschiedenis een dermate vooraanstaande plaats in, dat hier kort het verloop en de nasleep ervan geschetst moeten worden. De oorlog was in feite een oorlog om de hegemonie op het Europese continent. In 1862 was graaf Otto Von Bismarck kanselier van Pruisen geworden en vanaf dat moment had het streven naar Duitse eenwording beslissend aan kracht gewonnen. Hij wist in een reeks oorlogen steeds meer Duitse staten te bewegen zich onder Pruisische leiding te verenigen. In 1866 was dit proces voor Noord-Duitsland afgesloten door de oprichting van de Noord-Duitse Bond. Hij was een politieke 'einzeltgänger', volstrekt conservatief, opportunistisch, dus weinig principieel, autoritair, confronterend en sluw. Vóór alles was hij een nationalistische Pruis.



Otto Eduard Leopold von Bismarck (1815-1898), een Pruisisch staatsman, verenigde Duitsland tot één keizerrijk, het zogenaamde Tweede Duitse Rijk. Bismarck staat bekend om zijn uitspraak dat de grote problemen van Duitsland niet konden worden opgelost door toespraken en besluiten, maar door 'bloed en ijzer'.

Op het terrein van de buitenlandse politiek streefde hij op een uitgesproken wijze naar een veiligheidsbeleid. Duitsland was een nieuwkomer in het Europese machtsspel en door dit nieuwe Duitsland waren de krachtsverhoudingen tussen de grote mogendheden volledig overhoop gehaald. Duitsland werd bewonderd, maar ook gevreesd en gewantrouwd. Niemand die dit beter begreep dan Bismarck. Daar kwam bij dat Duitslands

² De nieuwste geschiedenis vanaf 1870 tot heden.



geografische positie hoogst ongunstig was; het grensde aan maar liefst drie andere grootmachten en het was van het allergrootste belang dat de relaties met deze grootmachten goed bleven. Als Bismarck dan toch een oorlog begon dekte hij zich diplomatiek altijd in bij andere grootmachten; wanneer de oorlog eenmaal was uitgebroken moest de vijand constateren dat hij alleen stond. Desondanks duurden oorlogen die Bismarck voerde altijd kort; er mocht geen ruimte ontstaan voor rancune. Daardoor kon Bismarck relatief kort na de oorlog van 1866 weer goede relaties aanknopen met Oostenrijk en uiteindelijk een bondgenootschap aangaan³.

Alleen met Frankrijk had hij een misrekening gemaakt. Na de Frans-Duitse oorlog moest Frankrijk - vooral onder druk van de Pruisische generaals - Elzas-Lotharingen aan het nieuwe Duitsland afstaan. Bismarck ging ervan uit dat de Fransen uiteindelijk wel zouden berusten in het verlies van dit (van oorsprong Duitstalige) gebied. Dat gebeurde echter niet; de Fransen bleven wrokken hierover en de betrekkingen tussen Frankrijk en Duitsland zijn tot na de Eerste Wereldoorlog dan ook niet meer genormaliseerd. Bismarck heeft er toen in zijn buitenlandse beleid naar gestreefd om Frankrijk politiek te isoleren van alle andere grote mogendheden. Dat is hem - zo lang hij regeerde - dan ook wel gelukt. Het veiligheidsprincipe van het nieuwe Duitsland stond heel hoog op de agenda. Er waren twee manieren om die politiek gestalte te geven: Duitsland kon streven naar harmonieuze verhoudingen met de buurlanden of Duitsland kon met intimidatie en machtspolitiek de anderen aan het schrikken maken. Bismarck koos voor de eerste optie, zijn opvolgers voor de tweede.

Frankrijk was de gehele 19e eeuw de leidende macht op het Europese continent geweest. De opkomst van dit machtige Duitsland appelleerde dan ook sterk aan de chauvinistische gevoelens van veel Fransen. Het wankelende regime van Napoleon III wist hieraan geen weerstand te bieden en liet zich tot een oorlog verleiden, die het te gronde zou richten.

Bismarck wist handig van deze Franse blunder te profiteren en bracht ook de laatst overgebleven onafhankelijke Zuid-Duitse staten onder Duitse vlag. Technisch, militair, strategisch en numeriek superieure Duitse legers trokken Frankrijk binnen en versloegen spoedig de slecht geleide Franse troepen bij Sedan. Hierop trad Napoleon III af en de conservatief-liberale Franse historicus Louis Adolphe Thiers riep de Derde republiek uit, waarvan hij de eerste president werd. Thiers was genooddaakt een voor Frankrijk harde vrede met Duitsland te sluiten. Frankrijk verloor zijn twee oostelijke provincies Elzas en Lotharingen en moest 5 miljard Mark betalen aan oorlogsschatting.

³ De door Bismarck gewenste oorlog met Oostenrijk kwam uiteindelijk in 1866. Bismarck ontfutselde aan de Franse keizer Napoleon III de belofte van Franse neutraliteit in geval van een Pruisisch-Oostenrijkse oorlog. Ook kreeg hij Rusland en Italië zover zich te scharen aan de zijde van Pruisen. De 'broederoorlog' die volgde, was niet het gevolg van een Pruisische behoefte aan gebiedsuitbreiding maar een strijd om de hegemonie in het Duitse gebied.



Louis Adolphe Thiers (1797-1877) was een Frans politicus en historicus. Thiers was minister-president onder koning Louis-Philippe. Na de omverwerping van het Tweede Franse Keizerrijk van Napoleon III trad hij voor het voetlicht als degene die de Commune van Parijs van 1871 onderdrukte. Van 1871 tot 1873 was hij staatshoofd en daarna tijdelijk president. Na de motie van wantrouwen van de parlement zag hij zich genoodzaakt in 1875 af te treden.

In de nasleep van de oorlog werd de provisorisch opgezette Derde Republiek getroffen door een grote opstand in het hart van het land. Uit angst voor het in het verleden zo revolutionaire Parijse volk wilde Thiers Versailles tot hoofdstad van de nieuwe republiek maken. Mede hierdoor kwamen de Parijzenaars in maart 1871 in opstand. Diep gefrustreerd door het verloop van de oorlog en in zeer slechte omstandigheden door de uithongering van Parijs door de Duitsers gedurende de strenge winter van 1870-1871, wilden zij de republiek, die bovendien zo snel en oneervol vrede had gesloten, niet meer erkennen.

De revolutionairen noemden hun bewind in navolging van de radicale Jacobijnen uit 1793 de "Commune". Twee maanden zou deze Commune standhouden, voor ze na een bloedige strijd door de republiek werd neergeslagen. Veel meer dan een nogal verwarde poging tot directe democratie was de Commune in sociaal opzicht niet. Toch zou ze voor velen het geloof in een nieuwe sociale revolutie nieuw leven inblazen. De angst voor een dergelijke revolutie bij de bezittende klassen, en de hoop erop bij de socialistische leiders zouden de volgende periode dominerende thema's zijn. Op de lange termijn lag het belangrijkste uitvloeisel van de Frans-Duitse oorlog op het terrein van de internationale relaties. De harde vrede had Frankrijk en Duitsland blijvend tot vijand gemaakt.

Maar vooral nam het nieuwe, verenigde Duitsland de hegemonie op het continent over. Aanvankelijk leek dat niet al te ingrijpende gevolgen te hebben. Maar het gewijzigde klimaat van na 1890 bleek dit tot onbeheersbare problemen te leiden, die uiteindelijk in de eerste wereldoorlog uitmondde.



Op 18 januari 1871, na de overwinning op Frankrijk, wordt koning Wilhelm I van Pruisen, in de spiegelzaal van het paleis in Versailles, tot keizer van het verenigd Deutsches Reich (het tweede rijk)⁴ geproclameerd. Architect Bismarck werd benoemd tot keizerlijk kanselier die slechts verantwoording verschuldigd was aan de keizer en niet aan de Reichstag. Bismarck staat vóór het podium in licht uniform, naast hem, op de voorgrond staat Helmuth von Moltke.

⁴ **Eerste Rijk:** Heilige Römische Reich Deutscher Nation (in de middeleeuwen ontstaan en geëindigd in 1806)

Tweede Rijk: Het keizerrijk van de Hohenzollern (1871-1918)

Derde Rijk: Gebaseerd op het geschrift van Artur Moeller van den Bruck (1922), waar de nationaalsocialisten zich op beriepen. (1923-1945). In dit werk haalde hij fel uit naar de parlementaire democratie. In plaats daarvan pleitte hij voor een nationalistisch conservatief 'Derde Rijk'. De nazi's hebben deze term overgenomen.



DE POLITIEK DER ALLIANTIES TOT 1900

Het Drie-Keizerverbond⁵ en de Triple-Alliantie⁶

Na de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 heerste er algemene onzekerheid in Europa. Frankrijk herstelde zich spoedig na zijn ernstige nederlaag en alles scheen er op te wijzen dat het spoedig revanche zou nemen op Duitsland. Met onrust en afgunst zagen de meeste Europese staten dat de macht van Duitsland steeds toenam. De Duitse ondernemersgeest maakte goed gebruik van de vijf miljard, die Frankrijk na de vrede had moeten betalen en de Duitse industriële producten begonnen de wereldmarkt te overstromen, hetgeen de concurrenten met vrees vervulde.

Het Balkanconflict, waardoor het congres te Berlijn in 1878 een oplossing had trachten te vinden, had de spanning in Europa nog vergroot, Otto Von Bismarck had in zijn politiek, die er op gericht was om Frankrijk te isoleren, in Oostenrijk-Hongarije een bondgenoot gevonden. Na de nederlaag tegen Pruisen (1866) was er een grondwet tot stand gekomen, waardoor het zwaartepunt van het rijk naar Hongarije was verplaatst. Dit kwam duidelijk in de buitenlandse politiek naar voren, want Oostenrijk-Hongarije had meer en meer de verovering van de Balkan op het oog.

⁵ **Drie-keizerverbond Drie-keizerentente** tussen Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Duitsland: 1872-1881. Architect: Otto Von Bismarck. Entente werd in 1881 vervangen door het drievoudig neutraliteitsverbond dat liep tot 1887

⁶ **Triple alliantie** tussen Italië, Oostenrijk-Hongarije en Duitsland: 1882-1914



Van het einde van 1870 af tot en met 1918 was een Hongaar, Gyula Andrássy, minister van buitenlandse zaken. Andrássy was Duitsgezind en hij hoopte Duitsland voor zijn buitenlandse politiek op de Balkan te winnen; de Balkan was immers de plaats waar van oudsher de Russische en Oostenrijkse belangen met elkaar in conflict waren. Bismarck wilde Oostenrijk-Hongarije in zijn Balkanpolitiek niet dwarsbomen en ook persoonlijk was hij goede vrienden met Andrássy. Het verbond tussen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije was van de allergrootste betekenis voor de wereldpolitiek. Het bleef bijna vijftig jaar bestaan en vormde de grondslag voor een systeem van vaste allianties, die we in de periode van de 'gewapende vrede' zo vaak aantreffen.

In de tijd dat het Duitse rijk tot stand kwam en het koninkrijk Italië gevormd werd, was het logisch dat dergelijke allianties gevormd werden.



Zeer karakteristiek zijn de eerste woorden die koning Victor Emanuel van Italië zich in 1873 te Berlijn tegenover keizer Wilhelm I liet ontvallen: "Ik moet bekennen, Uwe majesteit, dat ik in 1870 op het punt stond om naar de wapenen te grijpen". In 1866 waren Pruisen en Italië toch gemeenschappelijk tegen Oostenrijk opgetreden. De stichter van dat systeem van allianties tussen de grote mogendheden was Otto Von Bismarck.



Wilhelm I, ook bekend als Willem I (volledige naam: Willem Frederik Lodewijk, Duits: Wilhelm Friedrich Ludwig) (1797–1888) van het Huis Hohenzollern, was de koning van Pruisen van 1861 tot 1888 en de eerste Duitse keizer van 1871 tot 1888. Onder de heerschappij van Wilhelm en zijn kanselier Otto von Bismarck, verwezenlijkte Pruisen de eenmaking van Duitsland en de stichting van het Duitse Keizerrijk.

De onrust in Duitsland meende hij met geweld te kunnen onderdrukken, wat de Fransen in Elzas-Lotharingen, de Denen in Zuid-Jutland en de Polen in Posen te voelen kregen. De buitenlandse positie van Duitsland wilde Bismarck door allianties versterken. In 1874 werd de vredessterkte van het Duitse leger bij een besluit van de Rijksdag belangrijk vergroot; zij zou voor een periode van zeven jaar op dezelfde grootte blijven; vandaar dat men van een 'septennaat'⁷ sprak. Dit werd in 1881 hernieuwd.

Onder druk van de Russische bewapeningsopbouw bracht Bismarck het Duitse leger op een sterkte van 1 miljoen in oorlogstijd, terwijl hij nog over 1 miljoen reservesoldaten kon beschikken. In zijn grote redevoering van 6 februari 1888 gebruikte hij toen de beroemde woorden: "Wij Duitsers vrezen God, maar anders niet in de wereld".

Terwijl de opbouw van het leger toenam, gebruikte Bismarck bijna iedere gelegenheid om te kennen te geven dat Duitsland geen nieuwe veroveringen

⁷ Septennaat: zevenjarig tijdperk.



nastreefde, dat het – zoals hij het uitdrukte – “verzadigd was”. Hitler hanteerde precies dezelfde tactiek vóór het uitbreken van de tweede wereldoorlog.

De vrede zou dus door allianties worden gewaarborgd. De vriendschappelijke verhouding tot Oostenrijk, die al van 1871 dateerde, begon met bezoeken die keizer Wilhelm I en Frans Joseph bij elkaar aflegden. Maar tot een formeel verbond kwam het nog niet. De overeenkomst tussen Duitsland en Oostenrijk betreffende de Balkan werd geheim gehouden om Rusland niet te verontrusten. Bismarck beschouwde het immers als een van de voornaamste Duitse belangen een vriendschappelijke verhouding tot Rusland te handhaven; hij was bevreesd voor een alliantie tussen Frankrijk en Rusland. In dat geval zou Duitsland een oorlog op twee fronten moeten voeren en deze gedachte drukte Bismarck als een nachtmerrie. Maar er waren ook andere omstandigheden die een vriendschappelijke verhouding tot Rusland wenselijk maakte. Duitsland had tal van economische belangen in Rusland en het importeerde voorts grote hoeveelheden graan uit Rusland. De drie keizerrijken Duitsland, Oostenrijk en Rusland hadden gemeenschappelijke belangen tegenover Polen, die een onrustig element in deze staten vormden. Tsaar Alexander II voelde zich persoonlijk zeer aangetrokken tot zijn oom Wilhelm I. Sedert 1863 had er een vriendschappelijke verhouding tussen Duitsland en Rusland bestaan. Nadat de tsaar zijn wens had te kennen gegeven om de twee andere keizers te ontmoeten, vond er op het eind van 1872 een ontmoeting tussen de drie keizers plaats. Weliswaar werd er geen eigenlijk verbond gesloten, maar men besloot de bestaande grenzen te eerbiedigen; men wilde in vriendschap de moeilijkheden oplossen die er in het oosten konden ontstaan en men wilde voorts gemeenschappelijk het socialisme en de internationale bestrijden.

De drie keizers ontmoetten elkaar tussen de jaren 1873 en 1875 nog enkele malen, maar in die tijd kwam er een tegenstelling tussen Duitsland en Rusland aan de dag. Bismarck en de Russische minister van buitenlandse zaken, Gortschakow, konden elkaar niet goed zetten. Maar van nog groter belang was het dat Rusland de Balkan niet over wilde laten aan de machtsbegeerte van Oostenrijk en dat het voorts Frankrijk tegen Duitsland wilde beschermen.

Toen er in 1875 een nieuwe oorlog tussen Duitsland en Frankrijk dreigde uit te barsten, sprak Gortschakow de woorden uit: “Europa heeft behoefte aan een sterk Frankrijk” en hij kende zichzelf de eer toe de oorlog voorkomen te hebben. In 1877 brak de oorlog tussen Rusland en Turkije. Rusland meende dat het op steun van Duitsland kon rekenen wegens de diensten die het land vroeger had bewezen en het was daarom ook zeer teleurgesteld toen Duitsland Oostenrijk hielp bij het verkrijgen van Bosnië en Herzegovina. Op zijn karakteristieke manier gaf Bismarck zijn mening over de Russische positie op de Balkan tegenover de Amerikaanse generaal Grant: “Rusland heeft meer verslonden dan het verdragen kan en het congres moet helpen bij het purgeren”. Een cynisch gevoel voor humor kon hem niet ontzegd



worden. Na het congres van Berlijn voelde Bismarck meer dan ooit de noodzaak om Duitslands positie door een groot leger te versterken om de band met Oostenrijk vaster aan te halen. Toen de tsaar in een brief aan keizer Wilhelm I zijn verbitterde stemming tegenover Bismarck te kennen gaf, besloot deze de voor hem gunstige positie in Oostenrijk te benutten. Nog vóór Andrassy in 1879 zijn ontslag als minister van buitenlandse zaken nam, gelukte het Bismarck een verdedigend verbond tussen Duitsland en Oostenrijk tot stand te brengen dat duidelijk tegen Rusland was gericht.

Keizer Wilhelm I maakte weliswaar bezwaren tegen de ondertekening, maar Bismarck dreigde toen met ontslag. Wilhelm tekende toen het traktaat onder voorwaarde dat hij verlof kreeg om zijn neef Alexander II daarvan in kennis te stellen. Dit bericht wekte in St. Petersburg het grootste ongenoegen, maar Bismarck verklaarde dat hij alles wilde doen om de goede verhouding tussen Duitsland en Rusland te handhaven. Vanaf die tijd was echter de breuk met Rusland onvermijdelijk. Door een diplomatiek spel, dat wel het hoogtepunt van zijn staatsmancarière genoemd wordt, gelukt het Bismarck echter om tot aan het einde van zijn kanselierschap te voorkomen dat Rusland zich bij een andere macht (Frankrijk) aansloot. Italië, dat graag de Italiaanse streken Trentino en Triëst wilde verkrijgen, die nog aan Oostenrijk behoorden, had geen voordeel te verwachten van een verbond met Oostenrijk. In 1873 trad Italië niettemin tot het Driekeizerverbond, dat Rusland, Oostenrijk en Duitsland met elkaar gesloten hadden. Bismarck had er zich bijzonder voor ingespannen om Italië in het Driekeizerverbond te betrekken.



Congres te Berlijn van 13 juli 1878. In het midden Bismarck die Pjotr Schuwalow de hand drukt. Zittend Gortschakow, die zijn hand op de arm van Disraeli legt.

Bij het congres te Berlijn van 1878 had Engeland aan de zijde van Duitsland en Oostenrijk gestaan om Ruslands Balkanpolitiek te dwarsbomen en in de



jaren tussen 1880 en 1890 stond Engeland op goede voet met de beide centrale mogendheden. Daar Italië met zijn lange kustlijn op de vriendschap met de zeemogendheid Engeland was aangewezen, was het heel natuurlijk dat Italië toenadering tot Duitsland en Oostenrijk zocht. Bovendien had de strijd om Egypte een vijandige stemming tussen Engeland en Frankrijk in het leven geroepen.

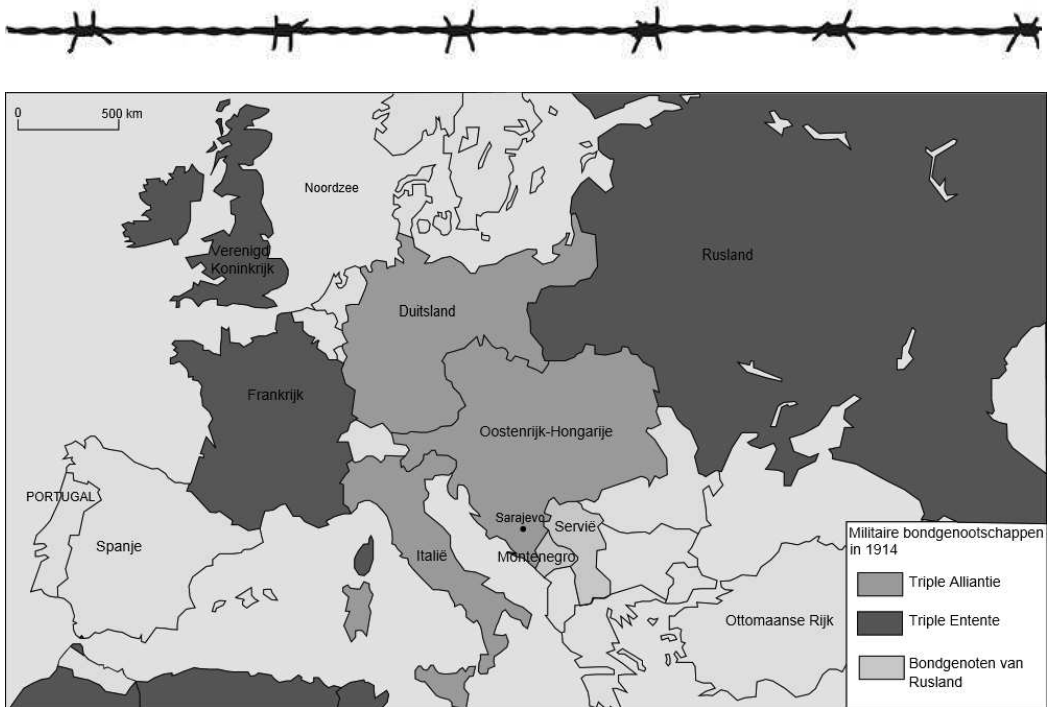
Bismarck had de Fransen aangemoedigd om zich op de koloniale politiek te werpen teneinde hun gedachten van de revanche af te leiden. In 1881 namen de Fransen Tunis in bezit dat Italië graag gehad had. Italië sloot daarna het verbond met de centrale mogendheden.

In hetzelfde jaar werd tsaar Alexander II in St. Petersburg vermoord. Zijn zoon en opvolger Alexander III (1881-1894) was allesbehalve Duitsgezind en wilde de Russische expansiepolitiek op de Balkan voortzetten. Het zag er dreigend uit voor Duitsland en voor Oostenrijk. Bismarck had redenen om aan te nemen dat de nieuwe tsaar, onder invloed van zijn oude tegenstander Gortschakow, zich uit de Driekeizerverbond zou terugtrekken. Hij hoopte in een verbond met Italië hiervoor schadeloosstelling te vinden. In het begin van 1882 sloten dan Duitsland, Oostenrijk-Hongarije en Italië een Triple-Alliantie voor vijf jaar met elkaar. Italië kreeg de toezegging dat het geholpen zou worden indien de Fransen een aanval zouden ondernemen.

In het begin van het volgende jaar trad Roemenië tot het verbond toe, terwijl in 1887 deze Triple-Alliantie hernieuwd werd. Duitsland en Italië beloofde elkaar wederzijdse hulp indien zij door Frankrijk zouden worden aangevallen, maar Italië kon ook hulp eisen indien het in botsing kwam met de Franse machtsuitbreiding in Noord-Afrika.

Indien een van de bondgenoten aangevallen zou worden door twee vreemde machten (hiermee doelde men op Frankrijk én Rusland) dan zouden beide andere bondgenoten geen gewapende hulp hoeven te verlenen. Werd een van de bondgenoten door een vreemde mogendheid aangevallen, dan zouden de anderen een "welwillende neutraliteit" bewaren. De Triple-Alliantie werd in 1912 voor het laatst hernieuwd.

Het jaar 1881 was een kritiek jaar voor de Driekeizerverbond. In 1882 nam de Russische minister van buitenlandse zaken Gortschakow op 84-jarige leeftijd zijn ontslag. Hij stierf in 1883; daarmee was voor Bismarck een gevaarlijke tegenstander van de baan. Na Gortschakow werd Von Giers minister van buitenlandse zaken. Deze was Duitsgezind en voorstander van een voorzichtige buitenlandse politiek. Toch behield hij zijn post gedurende de hele regeringstijd van Alexander III.



Het was Bismarck werkelijk gelukt om de drie keizers in een verbond bijeen te houden, maar dit geschiedde op zo'n heimelijke manier, dat bijna niemand er iets van wist.

De drie mogendheden garandeerde elkaar een welwillende neutraliteit, indien een van hen door een vreemde macht zou worden aangevallen. In 1884 ontmoetten de drie keizers elkaar en toen vermoedde de wereld voor het eerst iets van een verbond. De overeenkomst van 1881, die voor drie jaar gesloten was, werd in 1884 weer voor uiterlijk drie jaar hernieuwd. De Balkancrisis van 1885 maakte echter dat de Driekeizerverbond in 1887 eindigde.

De Balkancrisis van 1885–1887

Op het Balkanschiereiland had de vorst van Roemenië, Karel I, (1866-1914) in 1881 de koningstitel aangenomen en hij had zich bij de Triple-Alliantie aangesloten. Rusland had namelijk in 1878 van Roemenië het zuidelijkste deel van Bessarabië weten te bemachtigen. In 1882 nam ook de heerser van Servië, Milan Obrenowitsch, de titel van koning aan. De familie der Obrenowitschen sloot zich bij Oostenrijk aan. In deze tijd had Rusland alleen maar invloed in Montenegro en Bulgarije. Tot vorst van Bulgarije koos de nationale vergadering in 1879 de prins van Battenberg, Alexander.

De keuze geschiedde onder invloed van de tsaar, die verwachtte dat Bulgarije zich steeds naar Rusland zou schikken. Wel verlieten de Russische bezettingstroepen het land, maar Russische officieren en ambtenaren namen nog steeds belangrijke plaatsen in, hetgeen de nationale partij onder leiding van Stamboelow ten zeerste verbitterde. De vorst koos de zijde van



de nationale partij, de Russische ambtenaren moesten het land verlaten. Bulgarije zocht nu steun tegen Rusland bij Oostenrijk.

Op het congres van Berlijn had Rusland ernaar gestreefd om alle Bulgaren tot één rijk te verenigen. Maar de Bulgaren die in Oost-Roemelië⁸ ten zuiden van de Balkan woonden, waren Turkse onderdanen gebleven. In 1885 brak er in Oost-Roemelië een oproer uit. Men proclameerde de vereniging van Oost-Roemelië met Bulgarije. Alexander III toonde nu openlijk zijn ontevredenheid tegenover Alexander van Bulgarije. Hij eiste dat deze afstand van de troon zou doen. Maar vorst Alexander boog zich niet voor de wil van de tsaar; integendeel, hij rukte Oost-Roemelië binnen en verklaarde dat het tot Bulgarije behoorde. Deze vereniging werd bij volksstemming goedgekeurd. Servië, dat met afgunst het succes van Bulgarije had gadeslagen, verklaarde in november 1885 Bulgarije de oorlog.

Dezelfde maand werd het Servische leger definitief bij Sliwnitza verslagen en nadat de Bulgaren Pirot veroverd hadden, lag Servië voor hen open. Maar nu plaatste Oostenrijk zich aan de kant van Servië. De vrede kwam in 1886 tot stand, waarbij geen van de partijen land behoefde af te staan. De nacht nadat de vrede getekend was, drongen Russischgezinde Bulgaarse officieren het paleis van vorst Alexander te Sofia binnen.

Alexander moest afstand doen en werd aan de Russen overgeleverd, die hem echter zijn vrijheid teruggaven. Inmiddels brak er in Bulgarije een oproer uit. Alexander werd met blijdschap ontvangen en nam de regering weer in handen. Hij verklaarde in een telegram aan de tsaar, dat hij de kroon, die Rusland hem gegeven had, in de handen van de tsaar wilde leggen. Maar omdat de Russen dreigden met wapengeweld te zullen ingrijpen, indien de vorst zijn macht trachtte te behouden, legde hij in 1886 de regering neer.

De keuze viel op prins Alexander van Battenberg (1857-1893), een neef van tsaar Alexander II. De jonge vorst zat zwaar onder de plak bij de Russen en raakte al snel uit de gratie. Door toedoen van Rusland moest hij al in 1886 troonsafstand doen.

De Russen probeerden met geweld de heerschappij in Bulgarije te handhaven, maar in de zomer van 1887 werd Ferdinand van Koburg tegen de zin van de tsaar, vorst van Bulgarije (1887-1918). Oost-Roemelië behoorde formeel aan Turkije, maar werd door de Bulgaarse vorst als stadhouder bestuurd. Pas in 1908 werd dit gebied formeel aan Bulgarije toegekend.

⁸ Oost-Roemelië: Krachtens het verdrag van San Stefano van 3 maart 1878 tussen Rusland en Turkije door de Turken afgestaan gebied ten zuiden van het Balkangebergte in het huidige Bulgarije.



De Frans-Russische Entente

De Balkancrisis veroorzaakte in Rusland een hevige ontevredenheid tegenover Oostenrijk en Duitsland. In die tijd had Duitsland nog geen belangen in het oosten. Bismarck vertrouwde erop dat Oostenrijk en Engeland Bulgarije zouden verdedigen en dat zij op iedere stap van Rusland op het Balkanschiereiland zouden letten.

Hij kon dus keer op keer verklaren dat de verhoudingen in het Balkanschiereiland Duitsland onverschillig waren. Het was niet waard dat een Pommersche grenadier er zijn leven voor liet. Bismarck wenste persoonlijk dat Oostenrijk en Rusland beiden invloed op de Balkan zouden uitoefenen; hij meende dat Bulgarije in de belangensfeer van Rusland lag.

Hij was dus ontevreden over de dreigende houding die Oostenrijk tegenover Rusland aannam. Bismarck had alle aanleiding om een breuk met Rusland te voorkomen nu Frankrijk ook met oorlog dreigde.

Generaal Boulanger was in 1886 minister van oorlog geworden; hij was een van de voornaamste advocaten van de revanchepolitiek.

Bismarck kreeg goede steun toen in februari 1887 de Triple-Alliantie weer hernieuwd werd. In april stond men dichterbij een oorlog dan ooit tevoren. Toch lukte het Bismarck om de oorlog te voorkomen en in mei nam Boulanger gedwongen zijn ontslag. In juni 1887 sloten Duitsland en Rusland het zogenaamde "Herverzekeringstraktaat", waarvan de inhoud pas in 1896 bekend werd. De breuk tussen Rusland en Oostenrijk was zeer dreigend en het was dus onmogelijk om het Driekeizerverbond van 1884 te vernieuwen. In dit traktaat beloofden Rusland en Duitsland elkaar welwillende neutraliteit in geval zij met een andere mogendheid in oorlog raakten, maar dit traktaat zou niet gelden als Duitsland Frankrijk of als Rusland Oostenrijk aanviel.

In 1890 vond er een toenadering plaats tussen Duitsland en Engeland; bij het Helgoland-Zanzibar-traktaat kreeg Duitsland het eiland Helgoland aan de Duitse Noordzeekust. Drie maanden van tevoren had Bismarck zijn ontslag genomen als rijkskanselier, voornamelijk omdat de jonge keizer Wilhelm II niet aan de leiband wenste te lopen van de ijzeren kanselier. Nadat Wilhelm geweigerd had zijn socialistenwetten goed te keuren volgde op 20 maart 1890 zijn ontslag. Frankrijk bevond zich in het licht van de continentale ontwikkelingen in de dringende noodzakelijkheid om naar een bondgenoot uit te zien. De economische belangen dreven het naar Rusland. De grote Russische staatslening aan Frankrijk (500 miljoen francs te Parijs 1880) schiep een basis voor het Frans-Russische verbond.

In 1890 wilden keizer Wilhelm II en Bismarcks opvolger generaal Calprivi, het herverzekeringstraktaat niet vernieuwen omdat zij het in strijd met het verbond met Oostenrijk beschouwden. Hierdoor werden, zoals Bismarck verklaarde "Twee pezen van de boog gesneden" die tot dusver Duitslands politiek beschermd hadden. Het lukt Duitsland niet de toenadering tussen Frankrijk en Rusland te verhinderen. De Duitse keizer verliet de weg van Bismarcks politiek.



In 1891, een jaar na Bismarcks aftreden, zonden de Fransen een eskader naar Kroonstad. Tsaar Alexander III luisterde naar de Marseillaise, die tot dusver in Rusland verboden was. In hetzelfde jaar spraken de beide mogendheden een wederzijds verbond te sluiten voor het geval de vrede bedreigd werd, wanneer een van hen namelijk werd aangevallen. In 1893 kwam er een militaire conventie tot stand. In deze tijd zag de hele wereld dus dat er een goede verstandhouding tussen Rusland en Frankrijk heerste. De Russische tsaar Nicolaas II (zoon van Alexander III) en zijn echtgenote Alexandra, bezochten in 1896 Parijs en de Franse president Faure kwam in 1897 naar St. Petersburg.

Bij dit bezoek verklaarde de tsaar dat er een hartelijke overeenstemming (Entente Cordiale) tussen beide naties bestond. Dat dit geen lege woorden waren blijkt uit het feit dat de Russische leningen aan Frankrijk 500 miljoen francs bedroegen. Het Frans-Russische verbond van 1891 werd de grondslag voor de latere Triple-Entente.

Buiten dit verbond van deze twee grote mogendheden stond Engeland in een "Splendid Isolation". Onder leiding van Beaconsfield en sedert 1886 onder leiding van Salisbury en Chamberlain had Engeland oog gekregen voor de betekenis van de koloniën.

Zonder zijn invloed op de Europese vraagstukken te verliezen hechtte Engeland toch de grootste betekenis aan de uitbreiding buiten Europa. Er ontstonden conflicten met Frankrijk (over Egypte⁹) en met Rusland (over Afghanistan). De Engelse politiek staat in deze tijd in het nauwste verband met de koloniën.

De loods Bismarck verlaat het schip der staat.
Beroemde spotprent uit de Londense *Punch*¹⁰ van 20 maart 1890.



⁹ Het Fashoda-incident.

¹⁰ Van 1841 tot 2002 publiceerde *Punch Magazine* een half miljoen cartoons.



FIN DE SIÈCLE

Nog verscheidene jaren nadat de twintigste eeuw zijn intrede had gedaan kon Europa maar moeilijk afstand nemen van de negentiende. De gekroonde hoofden van het oude werelddeel waren nog altijd de glanzende symbolen van macht en rijkdom. Door allerlei familiebanden met elkaar verwant, voelden zij zich sterker verbonden met de heersers en de adel in andere landen dan met hun eigen volk. Wie het voorrecht had genoten in hun nabijheid te mogen vertoeven, behoorden allen tot de hoge maatschappelijke, intellectuele en artistieke kringen. 'La belle époque' – zij die van dit 'mooie tijdperk' van zo'n dertig jaar rond de eeuwwisseling konden genieten, spoedden zich van feesten en jachtpartijen naar casino's, banketten en salons, zich nauwelijks bewust van de stormachtige ontwikkelingen die de wereld doormaakte.

Ver van hen vandaan leefden de miljoenen wier mensonterende werk- en levensomstandigheden in de snel industrialiserende maatschappij nog maar bedroevend weinig verbeterd waren. Tegenover de plichten van de arbeidersmassa stonden nog altijd nauwelijks rechten. In de praktijk waren de arbeiders nog altijd overgeleverd aan de welwillendheid van de klasse der bezitters. Wel was, met de groei van de arbeidersorganisaties, het zelfbewustzijn van het proletariaat toegenomen. De ontevredenheid over het dagelijks ondergane onrecht ontlade zich keer op keer in stakingen, soms omvangrijk en langdurig, ook al behaalde men daarmee veelal maar minieme resultaten.

De internationale machtsverhoudingen werden gekenmerkt door een snelle verdwijning van de economische voorsprong die het vroeg geïndustrialiseerde Engeland op andere landen had gekend. Een aanzienlijke verscherping van de onderlinge strijd, zowel om grondstoffen als om afzetgebieden, was hiervan het onvermijdelijke gevolg. Daarbij verkeerde Duitsland, dat zich tegen het einde van de negentiende eeuw tot een machtige industriestaat was gaan ontwikkelen, wegens zijn grote achterstand in de koloniale gebieden in Afrika en Azië veelal in een ongunstige positie.

De ontwikkeling van sterke nationalistische gevoelens ging daarbij een belangrijke factor vormen in het maatschappijbeeld van miljoenen Europeanen. Van een vreedzaam en onschuldig nationaal chauvinisme ontwikkelde het nationalisme zich in enkele decennia tot een agressieve ideologie, 'wetenschappelijk' gegrondvest en op heftige wijze gericht tegen andere staten en volkeren.

School, leger en pers gingen steeds belangrijker functies vervullen bij de verbreiding van de nationalistische gedachten, waarbij de aanvalsoorlog als middel ter vergroting van de nationale macht of ter verhoging van de nationale eer, een steeds positievere waardering ontving.



Vier machten rond Duitsland

Behalve Duitsland waren Frankrijk, Groot-Brittannië, Oostenrijk-Hongarije en Rusland de vier belangrijkste medespelers op het Europese politieke toneel. Frankrijk was er economisch niet al te best aan toe. De groei van de industrie en de buitenlandse handel was traag, de bevolkingstoename was gering en de landbouw kon zich alleen met overheidssteun op de been houden. Grote invloed van de bezittende klasse en het overwegend conservatieve platteland, alsmede onderlinge verdeeldheid bij de socialisten stonden belangrijke hervormingen in de weg, ook al was er gedurende enige jaren een linkse meerderheid in het parlement. Sedert 1910 was de invloed van de rechtse partijen weer toegenomen. De 'Action Française' had op vele geesten invloed die vergelijkbaar was met die van het 'Alldeutscher Verband' in Duitsland. Een nieuw en agressief nationalisme ging ook in Frankrijk een steeds grotere rol spelen.

Na een periode van politieke stabiliteit en economische groei worstelde Groot-Brittannië de laatste jaren voor de oorlog met binnenlandse problemen van velerlei aard. Een verouderde industrie, overbevolking, werkloosheid en een abominabele volksgezondheid vroegen om snelle oplossingen. Een felle strijd werd gevoerd om de bevoegdheden van het Hogerhuis. In hun actie voor grotere rechten voor de vrouw gingen de suffragettes¹¹ geweldpleging en brandstichting als argumenten gebruiken. Langdurige en heftige stakingen, waartegen de regering meer dan eens met extreme maatregelen optrad, teisterden het land.

En tenslotte zweepte de kwestie Ierland de gemoederen hoog op. Van nationale eenheid was weinig te bekennen. Geen land wellicht was zo weinig geneigd tot oorlog als Engeland.

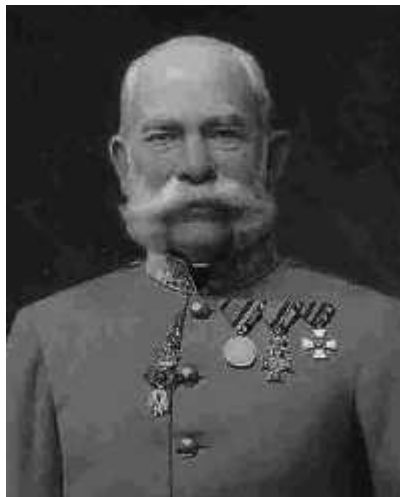


¹¹ suffragium: kiesrecht. Militante voorstanders van vrouwenkiesrecht.



De Dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije verschaftte aan niet minder dan tien nationaliteiten onderdak. Hun onderlinge verhoudingen vormde het belangrijkste politieke probleem. De oude keizer Franz Joseph noch zijn achtereenvolgende regeringen waren in staat deugdelijke oplossingen te vinden. Vooral in militaire kringen zag men een agressieve buitenlandse politiek als het middel om binnenlands orde op zaken te stellen en tevens het aanzien van de monarchie in het buitenland te vergroten. Daarbij stond trouw aan het bondgenootschap met Duitsland voorop en dacht men een oorlog met Rusland te kunnen riskeren.

Rusland was verzwakt uit de oorlog met Japan gekomen. De revolutie van 1905 had in staatkundig opzicht enige versoepeling van het bewind gebracht maar sociale en economische hervormingen kwamen uiterst langzaam op gang. Het Tsarenrijk was politiek zowel als economisch gebonden aan Frankrijk en Engeland; het zou, als gevolg van zijn morele en politieke verplichtingen, ingrijpen van anderen op de Balkan niet kunnen dulden.



Keizer Franz Joseph Karl van Oostenrijk (Hongaars: Ferenc József Károly), (1830–1916) was van 1848 tot 1916 (68 jaar!) keizer van Oostenrijk en apostolisch koning van Hongarije (na 1867 bekend als Oostenrijk-Hongarije).



Schilderij van Claude Monet (toonbeeld van de technische vooruitgang in Frankrijk)



POLITIEKE VERWIKKELINGEN ROND DE MIDDELLANDSE ZEE

Gedurende duizenden jaren heeft de middellandse zee een zeer belangrijke rol in het politieke en economische leven van Europa gespeeld. De Romeinen en de Turken zijn maar een paar voorbeelden van volkeren, die haar kusten wilde beheersen. Ook nu nog zijn de middellandse zee en de landen die daaraan liggen van de grootste betekenis. In de wedloop om punten aan de middellandse zee te bezetten heeft Engeland zich een grote voorsprong boven de andere landen weten te veroveren. Gibraltar werd in 1704 genomen; Malta kwam in 1814 definitief aan de Britten, Cyprus wordt van 1878 af door de Engelsen bestuurd, die het in 1914 annexeerden. Wel stond Engeland de Ionische eilanden aan Griekenland af, maar in de loop van enige jaren kregen de Engelsen hiervoor een prachtige schadevergoeding, doordat zij het bestuur over Egypte en het beheer over het Suezkanaal in handen kregen.

Engeland is dus meester van de twee poorten van de middellandse zee en het sterke vlootstation vormt een prachtig steunpunt midden in die zee.

Nadat het de Fransen in 1830 gelukt was meester over Algiers te worden begonnen zij spoedig zowel in het oosten als in het westen van Noord Afrika hun bezit uit te breiden. Tot grote schrik van de Italianen bezetten de Fransen in 1881 Tunis, dat de Italianen zelf hadden willen veroveren. Het feit dat Frankrijk hier de plannen van Italië dwarsboomde, had tot gevolg, dat dit land deel ging uitmaken van de Triple Alliantie.

Het Fashoda-incident van 1898 had bijna een oorlog tussen Engeland en Frankrijk veroorzaakt. Frankrijk begreep dat het niet in gespannen verhouding met Duitsland en Engeland tegelijk kon leven en voegde zich daarom in 1899 naar Engelands wensen betreffende de verdeling van Afrika, waardoor Frankrijk de vrije hand in Noordwest-Afrika en in de westelijke Soedan verkreeg. Frankrijk legde de sluitsteen van zijn veroveringen in Noord-Afrika door Marokko te bezetten. Lange tijd hadden de Europese mogendheden erom gestreden in dit land economische en politieke invloed te verkrijgen. Op een conferentie van 1880 te Madrid hadden de Europese mogendheden de onafhankelijkheid van het land gegarandeerd; men was tot het besluit gekomen hier een opendeurpolitiek te handhaven.

In 1903 legde de Engelse koning Eduard VII, die in 1901 zijn moeder Victoria was opgevolgd, een bezoek aan Parijs af, dat door een bezoek van de Franse president Loubet beantwoord werd, die samen met Delcassé naar Londen kwam. De goede verstandhouding (entente), die er nu tussen Frankrijk en Engeland ontstond, eindigde niet in een eigenlijk verbond, maar in een arbitragetraktaat en in een overeenkomst betreffende alle gebieden van de beide mogendheden buiten Europa.



Inmiddels hadden Duitse ondernemers eveneens een markt in Marokko gevonden; toen de zwakke sultan Abd-el-Aziz (1894-1908) te toegevend voor de Fransen werd, zodat dezen in het hele land een grote invloed gingen uitoefenen, vond keizer Wilhelm II het ogenblik gunstig om ook de autoriteit van Duitsland te doen gelden. Op zijn middellandse zeereis in het voorjaar van 1905 legde de keizer een bezoek aan Tanger af, waar hij met grootse eerbewijzen werd ontvangen.

De keizer hield een redevoering waarin hij duidelijk maakte dat Duitsland de onafhankelijkheid van Marokko zou handhaven, terwijl hij de sultan opriep een deel van de Franse eisen van de hand te wijzen. Het dramatisch optreden van de keizer wekte onrust. Delcassé nam ontslag en op de conferentie van Algeciras (bij Gibraltar) werd de onafhankelijkheid van Marokko nog eens duidelijk erkend, terwijl men beloofde de opendeurpolitiek te zullen handhaven; toch werd op deze conferentie de zeer bijzondere positie van Frankrijk in Marokko eveneens erkend, terwijl de staatsbank en de gendarmerie van dit land onder Franse leiding kwam. Reeds op deze conferentie werd het duidelijk dat Duitsland een geïsoleerde positie innam. Zelfs Oostenrijk-Hongarije nam het niet bijzonder voor zijn bondgenoot op.

In bepaalde Engelse kringen verlangde men ongetwijfeld naar oorlog met Duitsland om de nieuwe Duitse vloot te vernietigen, maar de Engelse minister van buitenlandse zaken, Sir Edward Grey was beslist tegen de oorlog. In Marokko heerste onrust; hier streden twee broers om de sultanwaardigheid, waarbij de ene door Frankrijk, de ander door Duitsland werd gesteund.

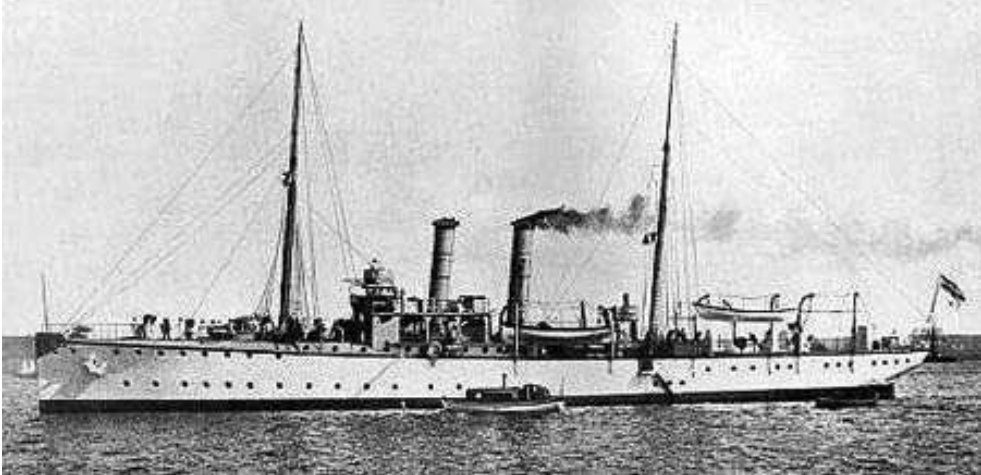
De Fransen bezetten het ene gebied na het andere, maar dit leidde in 1908 tot een conflict met Duitsland over de zogenaamde Casablanca-affaire, waarbij een Franse militair met een Duitse ambtenaar van het consulaat had gevochten in de havenstad Casablanca. Het conflict werd bijgelegd en in 1909 moest Duitsland de Franse uitzonderingspositie erkennen.

In 1911 zond Frankrijk een militaire expeditie naar de hoofdstad Fez, hetgeen in Duitsland ontevredenheid wekte. Bethmann-Hollweg, de Duitse minister van buitenlandse zaken, zond de kanonneerboot 'Der Panther' naar de havenstad Agadir, zogenaamd om de belangen van de Duitse onderdanen te beschermen. Gedurende enkele maanden was de spanning in Europa zeer groot. De Engelse minister van financiën, Lloyd George die in de jaren 1905-1922 een zeer belangrijke rol in de Engelse politiek speelde, was in Europa bekend om zijn vredelievende gezindheid.

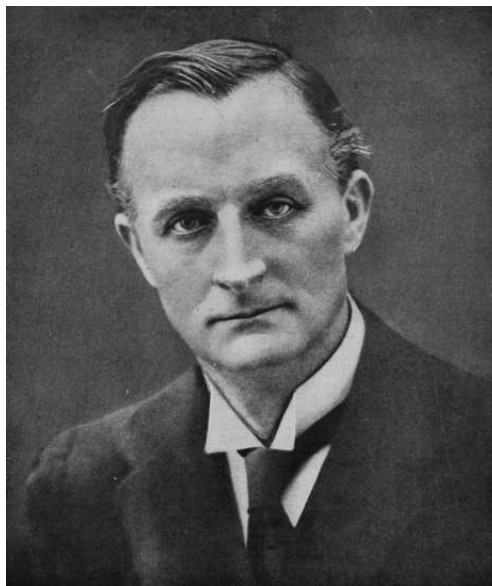
Nu liet de regering hem naar voren komen; hij gaf in een beroemde redevoering te kennen dat de Engelse regering er niet in kon berusten dat een internationaal vraagstuk geregeld werd zonder dat Engeland er in gehoord werd. In september 1911 leek een oorlog tussen Frankrijk en Duitsland onvermijdelijk. Aan de Belgische grens trokken beide landen hun troepen samen; men zag hier honderden automobielen; de Engelse vloot kruiste door de Noordzee, terwijl de Duitse bij de monding van de Elbe lag.



In november sloten Frankrijk en Duitsland een overeenkomst. Marokko kwam helemaal aan Frankrijk en Duitsland kreeg een deel van Franse koloniën die aan Congo werden afgestaan en zo Duits bezit werden.



De Der Panther bereikte op 1 juli 1911 Agadir



Edward Grey (1862-1933), minister van buitenlandse zaken van 1905 tot 1916